

ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ

Μέρος Δεύτερο



Τό Φεμινιστικό Κίνημα στην Έλλάδα

Νίκη Καλτσόγια - Τουρναβίτη
Δρ. Πολιτικών Έπιστημών

Με άφορμή ένα συνέδριο που έγινε στη Ρώμη για θέματα που αφορούσαν αποκλειστικά τις χώρες της Νότιας Ευρώπης και όπου ανάμεσα στα «κοινά» προβλήματα εξετάστηκε και το θέμα του φεμινιστικού-πολιτικού κινήματος στις χώρες αυτές, ή κ. **Τουρναβίτη** μās έγραψε στο προηγούμενο τεύχος για τό Φεμινιστικό Κίνημα στην Έταλία. Σ' αυτό τό τεύχος μας γράφει για τό Φεμινιστικό Κίνημα στην Έλλάδα κάνοντας έναν παραλληλισμό ανάμεσα σ' αυτές τις δύο γειτονικές χώρες.

Από την εξιστόρηση της πορείας του φεμινιστικού κινήματος στην Έταλία, θά μπορούσε κανείς νά σταθεί στά γενικότερα κοινά σημεία του με τό έλληικό φεμινιστικό κίνημα. Τά σημεία αυτά είναι: ο τρόπος αξιολόγησης των γυναικών· οι έξωτερικοί παράγοντες, δηλ., κατά την Ergas, εκείνοι που αναφέρονται στην αυτόνομη όργάνωση του κινήματος και οι έσωτερικοί, που αναφέρονται στο status των γυναικών· τό πρόβλημα της γυναικείας ταυτότητας και άκόμα τό θέμα των συμμαχιών.

Αν ή μορφή της «πληθωρικής» μαντόνας της Καθολικής Έκκλησίας είναι τό πρότυπο της γυναίκας στην ιταλική κουλτούρα, στην έλληνική παράδοση τό πρότυπο είναι της Παναγίας της βυζαντινης παράδοσης και άγιογραφίας. Της πονεμένης μάνας, της ώριμης γυναίκας, της πανάγιας μορφής, της καρτερικής

σέ μοίρες και άγώνες σκληρούς. Γεμάτης όμως καλωσύνη και συμπόνοια. Έίδιο σύμβολο, με άλλο όμως, διαφορετικό, κοινωνικό νόημα. Έη μοίρα της Έλληνίδας γυναίκας, όπως διαμορφώθηκε μέσα από αιώνων έθνικές συμφορές και κοινωνική-οικονομική υποβάθμιση και φτώχεια, έως και τις τελευταίες δεκαετίες, ταύτισε την Έλληνίδα μητέρα με την πονεμένη Μητέρα του θεού της Χριστιανικής Έρθοδοξίας. Έη έλληνική Παναγία δέν έχει τή λαμπρότητα και τό κάλλος της Μαντόνα της Καθολικής Έκκλησίας. Άλλά τό άπειριτο, θλιμένο κι' άπόκοσμο ύφος της Μάνας-Παναγίας. Πόλεμοι, κατοχές έθνικοί άλληλοσπαραγμοί μαυρόντυσαν την Έλληνίδα μάνα, γυναίκα, άδελφή και στέγνωσαν τά μάτια τους. Τό μοντέλο της ύποταγμένης στη μοίρα της και στη θέληση του πατριάρχη

άνδρα και της τύχης ήταν αυτό, που κυριαρχούσε σχεδόν μέχρι τή δεκαετία του '50 και ιδιαίτερα στην έπαρχία. Από κεί και μετά τό πρότυπο αυτό, με την επίδραση ξένων προτύπων και κυρίως εκείνων, που δανειστήκαν από την καταναλωτική καπιταλιστική κοινωνία, μεταβάλλεται, σέ μεγάλο βαθμό, με έντονη την προβολή μιάς «έπιφανειακής» χειραφέτησης, που είναι ιδιαίτερα έμφανής στά μεγάλα αστικά κέντρα.

Τό σύγχρονο γυναικείο κίνημα με πρωτεργάτριες φωτισμένες άστές έκανε δειλά την εμφάνισή του τις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα. Είχε συνδεθεί με την αστική και άνώτερη τάξη ή όπως στην παγκόσμια ιστορική πορεία του κινήματος προσδιορίζεται, με την «άργόσχολη τάξη» (leisure class). Αυτό δέ μειώνει τή συμβολή του στη γυναικεία άπελευθέ-

ρωση. Η μεγαλύτερη απόδειξη αυτού είναι η δράση του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, που ιδρύθηκε τό 1920. Τό κίνημα αρχίζει ν' άποσυνδέεται από τις τάξεις αυτές μόνο ύστερα από τή δεκαετία του '40. Αυτό όφείλεται στην οικονομική ύπανάπτυξη, στην έλλειψη βιομηχανικής ανάπτυξης, μέ δυό λόγια στη χαμηλή εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος, που, κατά γενική παραδοχή, θεωρείται ως βασικός παράγοντας για τή χειραφέτηση της γυναίκας. Έξάλλου τό μεγάλο ποσοστό άγραμματοσύνης και ή έξαντλητική άπασχόληση της στό σπίτι και τά χωράφια, σέ σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό από τόν άνδρα, άποτελούσαν άλλοτριτικούς μηχανισμούς για τό μεγαλύτερο ποσοστό τών Έλληνίδων γυναικών, που ζούσε κάτω από κυριαρχικές συνθήκες. Σέ μία άνδροκρατούμενη κοινωνία, που μόλις εξασφαλίζει κάποια άπασχόληση για επιβίωση στους άνδρες, δέν υπάρχουν πολλά περιθώρια για νά βγει ή γυναίκα έξω από τήν άύστηρά προσδιορισμένη οικογενειακή οικονομία, που, άν και σημαντικός συντελεστής της παραγωγής, έντούτοις, δέν έχει κατορθώσει ν' άποκτήσει κοινωνικό κύρος. Άκόμη τό άσφυκτικό μεσαιωνικό νομικιστικό καθεστώς στερούσε τις γυναίκες από πολλές βασικές ανθρώπινες ελευθερίες και από δικαιώματα προσωπικότητας.

Κάτω άπ' αυτές τις συνθήκες ήταν έπόμενο τό γυναικείο κίνημα στην Ελλάδα νά έχει σοβαρά προβλήματα, που όφειλονταν τόσο στις δικές του αδυναμίες, όσο και στις συνθήκες του πολιτικού συστήματος της χώρας στό σύνολό του. Πολιτικές δομές και γενικά ό εθνικός διχασμός μετά τήν άστική επανάσταση του 1909 έφερε τό τέλμα στην πολιτική ζωή και άφηνε στό περιθώριο εύρύτερες κοινωνικές διεκδικήσεις. Τό αίτημα της ισότητας άνδρών και γυναικών μπαίνει για πρώτη φορά από τις πολιτικές δυνάμεις μέ τό πρόγραμμα του Κομμουνιστικού κόμματος εύθύς μετά τήν ίδρυσή του στις εκλογές του 1920. Μεταξύ τών πρώτων συνθημάτων του ήταν και τό: «σφυρί δρεπάνι και ψήφο στό φουστάνι». Στις εκλογές όμως αυτές, που ήταν ή άπαρχή μεγάλων εθνικών συμφορών, πλειοψη-

φησαν οι συντηρητικές δυνάμεις (κόμμα λαϊκών), τό δέ Κομμουνιστικό κόμμα δέν έβγαλε ούτε ένα βουλευτή. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι ή έπιτροπή, που έξουσιοδοτήθηκε από τήν Γ' Έθνοσυνέλευση, όπως αυτοαποκλήθηκε ή Βουλή του 1920, είσηγούνταν τήν ίσοπολιτεία τών γυναικών. Φυσικά τό έργο της έμεινε ήμιτελής. Πάντως, όπως παρατηρεί ό άείμνηστος καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου Α.Ι. Σβώλος, «ή Γ' Συντακτική Συνέλευσις παρουσιάζει άξιοσημείωτον εις ώρισμένα θέματα συντακτικήν έργασίαν - μολοντί διαπνέεται από μιμητική τάσιν τών μεταπολεμικών Συνταγμάτων - ιδίως διότι διά πρώτην φοράν κατ' αυτήν έθίχθησαν ριζικώτεροι μεταρρυθμίσεις, όπως τό δημοψήφισμα, ή ίσοπολιτεία τών γυναικών και ή αντίπροσωπεία τών συμφερόντων. Τήν τάσιν προς τάς μεταρρυθμίσεις αυτές εξεπροσώπει μέ φανατισμόν ό άρχηγός της πλειοψηφίας Δ. Γούναρης, άλλ' είναι άβέβαιον άν θά υπερίσχυε της αντίθεσεως, τήν όποίαν έπεδείκνυε προς τούς νεωτερισμούς τό μέγιστον μέρος του συντακτικού εκείνου Σώματος».

Μέσα σέ μία τέτοια κουλτούρα και υπό γενικό καθεστώς ύπανάπτυξης, ή θέση της γυναίκας ήταν προβληματική. Τό μόνο κόμμα που έβραζε ριζοσπαστικούς στόχους για τά δικαιώματά της, τό Κομμουνιστικό, άπ' τή μία μεριά δέν είχε πλατιά λαϊκή βάση και άπ' τήν άλλη, πράγμα και πιο βασικό, από τότε που ιδρύθηκε μέχρι και τις μέρες μας βρισκόταν σέ σχεδόν συνεχή διωγμό από τις κρατούσες πολιτικές δυνάμεις, γεγονός που έμπόδιζε ούσιαστικά τή συμμαχία μ' αυτό τών γυναικείων όργανώσεων. Αντίθετα τό κόμμα τών Φιλελευθέρων δέν ένστερνιζόταν τά γυναικεία αίτήματα. Είναι δέ άξιοπαρατήρητο ότι ό πιο μαχητικός ήγέτης της δημοκρατικής παράταξης ό Άλέξανδρος Παπαναστασίου διατύπωνε σοβαρούς ένδοσιαμούς για τό δικαίωμα ψήφου τών γυναικών.



Οι θεσμικές αλλαγές στό status τών γυναικών έχουν άργή εξέλιξη. Αντίθετα μέ τήν ιταλική πραγματικότητα, μετά τις τόσες θυσίες όλόκληρου του έλλη-

νικού λαού, άνδρών και γυναικών, τό μεταπολεμικό σύνταγμα του 1952 παρέμεινε βασικά «άναχρονιστικό και συντηρητικό» (Α. Κ. Σβώλος - Γ. Κ. Βλάχος), χωρίς ν' άξιοποιήσει κανένα από τά αίτήματα του λαού για «κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη» (Γ. Δ. Δασκαλάκης). Και όπως ήταν έπόμενο άφηνε άθικτο τό παλιό status τών γυναικών. Οι προστατευτικές νομοθεσίες για τις γυναίκες, χωρίς νά φθάνουν τά ιταλικά μέτρα, άκολουθούσαν τό ίδιο πρότυπο της τόνωσης τών εκ «φύσεως» ιδιοτήτων της γυναίκας, δηλ. της μητρότητας και όχι τις ανάγκες της ως ελεύθερου άτομου. Άλλά και ή νομοθεσία αυτή που χρονολογείται από τό 1912 (ν. ΔΚΘ/1912) και κυρίως τό 1920, όταν μέ τό νόμο 2274 κυρώθηκε ή ύπ' αριθ. 3/1919 σχετική σύμβαση, μόλις μέ τήν ίδρυση του ΙΚΑ τό 1937 (ν.6298/1934) αρχίζει νά υλοποιείται. Εκτός όμως από τήν κατηγορία αυτή προστατευτικής νομοθεσίας, θά πρέπει νά προσθέσουμε και μία άλλη για ό ρι σ μ έ ν ε ς κατηγορίες Έλληνίδων γυναικών. Αναφέρομαι συγκεκριμένα στην προστατευτική νομοθεσία για τις κόρες στρατιωτικών, δικαστικών, δημοσίων υπαλλήλων για συνταξιοδότηση «έφ' όρου ζωής», εφόσον δέν παντρευτούν. Άν παντρευτούν και χωρίσουν άνακτούν τό δικαίωμα συνταξιοδότησης! Η νομοθεσία όμως αυτή δέν προέρχεται από τήν ανάγκη ικανοποίησης γυναικείων αίτημάτων ή από άγώνες του κινήματος αλλά άποκλειστικά από άνδρικές όμάδες πίεσης. Η ειδική αυτή μέριμνα, κατάφωρα αντίθετη μέ τήν αρχή της ισότητας, είναι άπόρροια, τουλάχιστον κατά τή γνώμη μου, της θέσης τών κατηγοριών αυτών στην έλληνική κοινωνική και πολιτική πυραμίδα δύναμης και του προτύπου πάτρωνα-πελάτη (client-elastic model) μέ τό όποιο λειτουργήσε και λειτουργεί τό πολιτικό μας σύστημα.

Σέ μία γενικότερη θεώρηση ή Έλληνίδα μέχρι και τό 1974, άν εξαίρεσει κανείς τό δικαίωμα ψήφου που άπέκτησε τό 1952, ήταν πολίτης δεύτερης κατηγορίας. Και αυτό σέ αντίθεση μέ τή συμβολή της στους άγώνες του έθνους από τήν αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Στην περίοδο της έχθρικής κατοχής ή συμμετοχή της στην αντίσταση της έδωσε

ισάξια θέση με τόν άνδρα. Σε βασικά νομοθετικά κείμενα της Πολιτικής Επιτροπής Έθνικης Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α.) της Κυβέρνησης Βουνού, όπως είναι ευρύτερα γνωστό τό εκτελεστικό αυτό όργανο της έθνικης αντίστασης, πού τό '44 προσπάθησε νά εκφράσει τίς κυριότερες αντίστασιακές οργανώσεις, υπάρχει πλήθος διατάξεων πού αναφέρονται στην ισότητα τών δύο φύλων. Χαρακτηριστικά αναφέρω τό δικαίωμα ψήφου, πού δόθηκε με τήν υπ' αριθ. 6 Πράξη της Π.Ε.Ε.Α., ή εισηγητική έκθεση της όποίας έγραφε: «Με τήν Πράξη πού εισηγούμαστε δίνουμε και τίς γυναίκες τό δικαίωμα νά εκλέξουν και νά εκλεγούν μέλη του Έθνικου Συμβουλίου. Καταργούμε έτσι τίς αναχρονιστικές αντιλήψεις πού επικρατούσαν ως τώρα στην Έλλάδα». Στο Έθνικό Συμβούλιο πού εκλέχτηκε, και πού, κάτω από τίς συνθήκες της έχθρικής κατοχής, μπορεί νά χαρακτηριστεί ως αντιπροσωπευτικό σώμα του λαού, ψηφισαν και εκλέχτηκαν και γυναίκες. Στο πρώτο ψήφισμα του Έθνικου Συμβουλίου, πού έχει χαρακτήρα οίονεί συντάγματος, όρίζεται, στο άρθρο 5, ότι «όλοι οι Έλληνες, άντρες και γυναίκες, έχουν ίσα πολιτικά και άστικά δικαιώματα». Η νομοθεσία όμως αυτή, λόγω τών γενικότερων συνθηκών της εποχής, όχι μόνο δέν υιοθετήθηκε μετά τήν άπελευθέρωση, αλλά αντίθετα οι γυναικείες οργανώσεις, πού συνδέονταν με προοδευτικές και άριστερές δυνάμεις διαλύθηκαν και παρέμειναν μόνον εκείνες πού εκπροσωπούσαν «κεντρώα» και δεξιά συντηρητικά προσανατολισμένη ιδεολογία, πού είχε ξεκοπεί από τά βασικά πολιτικά αίτήματα και επιδιώξεις τών γυναικών. Θά πρέπει όμως άσφαλώς νά δεχτεί κανείς ότι οι οικονομικοί, κοινωνικοί, ιστορικοί και πολιτικοί παράγοντες, πού προσδιορίζουν μιά γενικότερη πολιτική ύπανάπτυξη είχαν μεγαλύτερη επίδραση πάνω στον άγώνα γιά τή χειραφέτηση της γυναίκας. Έξάλλου, οι άνώμαλες πολιτικές συνθήκες και ή προσφυγή σέ αντιδημοκρατικά μέτρα δέν περιορίζονταν μόνο στις άυταρχικές περιόδους της πολιτικής μας ζωής, πού στερούσαν τούς Έλληνες από κάθε μορφή πολιτικών δικαιωμάτων. Μόλις τό 1952 άπόκτησαν

δικαίωμα ψήφου, πού τό άσκησαν όμως στις έκλογές του 1956, ενώ από τό 1930 ψηφίζαν στις δημοτικές έκλογές, χωρίς νά έχουν δικαίωμα έκλογής τους. Ήδη, όμως, από τό 1928 ό Σβώλος έγραφε ότι: «... ή ίσοπολιτεία τών γυναικών κατά μέν τήν δημοκρατικήν λογικήν εκφράζεται ως άποκατάστασις ιστορικής άδικίας και ως αυτοσυμπλήρωσις της βάσεως του πολιτεύματος».

Τό Σύνταγμα του 1975 άνοίγει άναμφισβήτητα νέους όρίζοντες γιά μιά αναβαθμισμένη θέση της γυναικας στή χώρα μας. Τό άρθρο 4 παρ. 2 όρίζει ότι «Έλληνες και Έλληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις», ενώ με τή μεταβατική διάταξη του άρθρου 116, παρ. 1, μπαίνει προθεσμία μέχρι της 31 Δεκεμβρίου 1982 γιά τήν κατάργηση διατάξεων πού αντιβαίνουν στή συνταγματική επιταγή της ισότητας τών δύο φύλων. Ήδη ή διαδικασία προσαρμογής τών διατάξεων του άστικού κώδικα προς τό Σύνταγμα του 1975 βρίσκεται σέ εξέλιξη. Στην έπιτροπή εκπροσωπώνται με ίσο αριθμό και οι γυναίκες, ενώ στην πρώτη έπιτροπή, τή γνωστή έπιτροπή Γαζή, παρά τό σημαντικό έργο της ή εκπροσώπηση ήταν άνιση. Από τό 1975 και μετά τόσο στή νομοθεσία όσο και στήν διοικητική πρακτική ή τάση εξάλειψης τών άνισοτήτων είναι έμφανής (ισότητα γιά ίση έργασία, ισότητα σέ θέματα προαγωγών, προσλήψεων κτλ.). Αναφέρω ένδεικτικά και τήν επικείμενη επικύρωση από τή βουλή της Διεθνούς Συμβάσεως Έργασίας άρ. 103/1952 γιά τήν προστασία της μητρότητας.

Αναμφίβολα, οι έπιτεύξεις του άγώνα γιά τά δικαιώματα της γυναικας αντικατοπτρίζουν τό δυναμισμό του φεμινιστικού κινήματος στή χώρα μας αλλά και τίς ανακατατάξεις στον πολιτικό χώρο, όπου οι άναλογίες με τήν μεταπολεμική Ίταλία είναι μεγάλες. Ειδικότερα τό αίτημα της ισότητας προβλήθηκε έντονα άπο τίς γυναικείες οργανώσεις και με διαφωτιστικές συγκεντρώσεις και άσκηση πίεσεων προς τήν πολιτική ήγεσία, αλλά και μέσω του τύπου με όξυτατη άρθρογραφία. Ίδιαίτερα αναφέρω τά άρθρα της προέδρου του Συνδέσμου γιά τά Δικαιώματα της Γυναίκας, διακεκριμένης πανεπιστημιακής καθηγήτριας Α. Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου. Οι

πολιτικές εξελίξεις, έξάλλου, μετά τήν πτώση του έπτάχρονου δικτατορικού καθεστώτος, παρά τή νίκη τών συντηρητικών δυνάμεων, ήταν σημαντικά εύνοϊκές γιά τό φεμινιστικό κίνημα, τούς στόχους του όποίου ύποστήριξαν δυναμικά τά κόμματα της αντιπολίτευσης στην αναθεωρητική βουλή του 1974.

Δέν είναι όμως μόνο οι ειδικά γιά τίς γυναίκες διατάξεις του Συντάγματος του 1975, πού έχουν ξεχωριστή σημασία. Πρέπει νά σημειωθούν οι διατάξεις πού έχουν χαρακτήρα άρχων, όπως π.χ. τών άρθρων 2 (σεβασμός και προστασία της άξιας του ανθρώπου), 5 παρ. 1 (δικαίωμα έλεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας), καθώς και κατ' έξοχή τό άρθρο 21, παρ. 1 (προστασία μητρότητας, παιδικής ηλικίας, οικογένειας κτλ.).

Όπως φαίνεται οι Έλληνίδες καθυστέρησαν στην προστατευτική νομοθεσία τριάντα χρόνια. Τώρα μόλις άνοίγει διάπλατα ό δρόμος στις Έλληνίδες γυναίκες γιά ισότιμη ένταξη τους στο κοινωνικό σύστημα. Τά προβλήματα θά είναι άνάλογα με κείνα τών Ίταλίδων, γιατί και ό τρόπος άξιολόγησης είναι βασικά ό ίδιος. Έτσι, καυτό είναι και τό πρόβλημα γιά τήν αναζήτηση της συνειδητοποίησής τους και τή διατήρηση της ξεχωριστής ταυτότητας της γυναικας. Αναμφισβήτητα τό «δικαίωμα του διαφέρειν» είναι ένα γενικό ανθρώπινο δικαίωμα και έχει χαρακτηριστεί σαν ένα νέο δικαίωμα, όπως και τό δικαίωμα του διακρίνεσθαι, «με τά όποια επιδιώκεται ή κατοχύρωση της καινούργιας πραγματικότητας. Και τά δυό άποβλέπουν νά εξασφαλίσουν χώρους έπιρροής και έπιδράσεως: και τά δυό τείνουν νά στατήσουν καταναγκασμούς κι' άσκηση δυνάμεως. Αν και «θεμελιώνονται» και πηγάζουν άπό άτομικά και κοινωνικά δικαιώματα γνωστά άπό τό παρελθόν, πρόκειται, πραγματικά, γιά νέα δικαιώματα, γιατί πρέπει μ' αυτά ν' αντιμετωπισθούν καινούργιες συνθήκες» (Γ. Δ. Δασκαλάκης). Αν όμως γιά κάθε άτομο ό άγώνας νά είναι ό έαυτός του μέσα άπό τή διαπλοκή τών σχέσεών του με τό κοινωνικό περιβάλλον είναι τραχύς και ή διατήρηση μιάς ξεχωριστής ταυτότητας

καί μιᾶς σφαίρας ἐλεύθερης καί ἀνεπηρέαστης μιᾶς δράσης δύσκολη, γιὰ τὴ γυναικα ὁ ἀγῶνας αὐτός εἶναι κατὰ πολὺ δυσχερέστερος. Αἰῶνων ἀσφυκτικοὶ προσδιορισμοὶ τῆς «φύσης» τῆς ἔχουν διαπλάσσει στέρρα τὰ «γυναικεῖα πρότυπα». Γιὰ νὰ γεννηθεῖ μιὰ νέα ταυτότητα ἴσως νὰ πρέπει νὰ ξεπηδήσει σάν τὸν φοῖνικα ἀπὸ τὴν τέφρα τῆς. Δέν ἔχει νὰ παλαίψει μόνο μέ τὸ ἀντρικὸ κατεστημένο πού ἡ «ἀνωτερότητά» του τῆς ἔχει γίνεϊ σχεδόν βίωμα. Μεγαλύτερος ἐχθρός τῆς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ κοινωνικός τῆς πολιτισμός, γιὰ νὰ μεταφέρουμε μιὰ κατηγορία τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης γιὰ νὰ ἐκφράσουμε τὸ τί πιστεύει καὶ πῶς τοποθετεῖται ἀπέναντι στοῦ κοινωνικοῦ σύνολο. Μεγαλώνει μέ τὸ «σύνδρομο τῆς σταχτοπούτας», ἀναζητώντας στόν ἄνδρα τὸν προστάτη. Ὅ, τι περιγράφει ὁ E. Fromm (Escape from Freedom) γιὰ τὸ φόβο μπροστά στήν ἐλευθερία καὶ τίς εὐθύνες, πού συνεπάγεται τὸ νὰ εἶμαι ἐλεύθερος, βρίσκει, σχεδόν, καθολικὴ ἐφαρμογὴ στὶς γυναῖκες. Πάντως πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ πολὺ νέες γυναῖκες σήμερα ἔχουν πάρει στὰ χέρια τους τὸν ἀγῶνα, κι' ὅπως πρόσφατες ἐρευνες (π.χ. στῆ Γαλλία) ἔχουν ἀποδείξει, ὄχι μόνον διεκδικοῦν θέσεις ἀπὸ τοὺς ἄνδρες ἀλλὰ κι' ἀμφισβητοῦν τὴν ἀξία τοῦ μέχρι τώρα ρόλου τους.

Ποιὲς συμμαχίες πρέπει νὰ κάνει γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὸ γυναικεῖο κίνημα τοὺς σκοπούς του; Θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἀνεξάρτητα ταξικῆς ἢ ἰδεολογικῆς τοποθέτησης, κάθε ἀγῶνας γιὰ τὰ δικαιώματα τῆς γυναῖκας καὶ ἀπ' ὅποιον κι' ἂν γίνεται ἀποτελεῖ μιὰ συμβολὴ στὴ δικαίωσή τῆς. Παράλληλα ὅμως εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθινὸ καὶ ἱστορικὰ διαπιστωμένο ὅτι μόνο μέσα στὰ π ρ ο ο δ ε υ τ ι κ ἄ ἀ ρ ι σ τ ε ρ ἄ κο μ μ ο υ ν ι σ τ ι κ ἄ καὶ σ ο σ ι α λ ι σ τ ι κ ἄ κ ι ν ῆ μ α τ α β ρ ῆ κ ε τελευταῖα τοὺς πιὸ μαχητικούς παραστάτες καὶ τοὺς πιὸ ριζοσπαστικούς ὑποστηρικτές τῶν αἰτημάτων τῆς. Δέν εἶναι τυχαῖο πῶς γιὰ πρώτη φορὰ ἀπόκτησε πλήρη πολιτικά καὶ κοινωνικά δικαιώματα στὶς κομμουνιστικὲς χώρες κατοχυρωμένα στοὺς καταστατικούς τους χάρτες, ἐνῶ οὔτε ἡ κοινωνικὴ οὔτε καὶ ἡ βιομηχανικὴ ὀργάνωση εὐνοοῦσε τὴν «αὐτοδύναμη» ἀφύπνιση τῶν γυναικῶν.

Ἐκεῖνο πάντως πού πρέπει νὰ βαρύνει στήν ἐπιλογή τῶν συμμαχιῶν, καὶ πού φαίνεται ὅτι τὸ ἔχουν συνειδητοποιήσει οἱ Ἑλληνίδες φεμινίστριες εἶναι ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ κινήματός τους, πράγμα πού τοὺς ἐπιβάλλει μιὰ κάποια ἀνεξαρτησία ἀπὸ τίς ἀπόλυτες συμμαχίες. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ ἀποψη τοῦ μαρξισμοῦ γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ἐργατικοῦ καὶ τοῦ γυναικειοῦ κινήματος ἐμπειρικές μελέτες, πού ἀναφέρονται στόν πολιτικὸ πολιτισμὸ δείχνουν, πῶς ὅσο περισσότερο κοινωνικά ὑπανάπτυκτη εἶναι μιὰ κατηγορία ἀτόμων, τόσο μεγαλύτερη ἡ αὐταρχικὴ τῆς τοποθέτησή πάνω σ' ὅλα τὰ κοινωνικά προβλήματα. Ἄς μὴ ξεχνᾶμε, ἄλλωστε, καὶ τὴν πραγματικότητα, πού καὶ μέ μιὰ ἀπλή ματιά πειθεῖ, πῶς ἄλλη εἶναι ἡ θέση τῆς γυναῖκας στὰ μεσαῖα καὶ ἀνώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα καὶ ἄλλη στὰ κατώτερα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στό 11ο συνέδριο τῆς 4ης Διεθνοῦς τοῦ Νοέμβριου τοῦ 1979 οἱ ἀποφάσεις πού πάρθηκαν πάνω στοῦ γυναικειοῦ ζήτημα ἀναγνωρίζουν τίς ἀδυναμίες τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ γι' αὐτὸ τὴν ἀξία τῆς αὐτόνομης ὀργάνωσης τῶν γυναικῶν γιὰ τὴν προώθηση τῶν δικαιωμάτων τους καὶ τὴν ἀφύπνιση τῆς συνειδηότητός τους, σέ ἀντίθεση μέ προηγούμενες μαρξιστικὲς τοποθετήσεις. Οἱ ἐμπειρίες ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τῶν Γερμανίδων, ὅπως τίς περιγράφει ὁ Richard J. Evans (Bourgeois feminists and women socialists in Germany 1894-1914: Lost opportunity or inevitable conflict? στοῦ Women's Studies International Quarterly, 1980, τομ. 3ος, σελ. 355 ἐπ.), δείχνουν ὅτι οἱ ἀγῶνες τῶν γυναικῶν δέν μποροῦν νὰ δικαιωθοῦν ἀποκλειστικά μέ κοινωνικὲς ἐπαναστάσεις. Οἱ ἰδιοτυπίες καὶ ἡ αὐτονομία, πού ἐπιβάλλεται ἀκριβῶς λόγω τῶν ἰδιοτυπιῶν τοῦ κινήματος, ἔχουν ἀνάγκη, πάνω ἀπ' ὅλα, τῆς συνεργασίας ὅλων τῶν γυναικειῶν ὀργανώσεων ἀδιαφόρως πολιτικοῦ προσανατολισμοῦ, ὥστε ἡ συνειδητοποίηση τῆς δύναμης τοῦ γυναικειοῦ κινήματος νὰ γίνεται καθολικὰ αἰσθητή. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Evans «ἕνας ἐμφανὴς λόγος τῆς ἀποτυχίας τοῦ γυναικειοῦ κινήματος στῆ Γερμανία ἦταν τὸ ὅτι ἦταν ἐσωτερικὰ βαθεῖα διχασμένο: πάνω ἀπ' ὅλα ἦταν χωρισμένο σέ τμήμα «ἀστικό» καὶ

«σοσιαλιστικό». Αὐτὸ προσπάθησαν νὰ τὸ ἀποφύγουν, καὶ μάλιστα μέ ἐπιτυχία, οἱ Ἀμερικανίδες.

Θὰ ἦταν οὕτοια νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι τὸ φεμινιστικὸ κίνημα μπορεῖ νὰ αὐτονομηθεῖ τελείως ἀπὸ τίς πολιτικὲς δυνάμεις καὶ βασικά ἀπὸ τὰ πολιτικὰ κόμματα. Αὐτὰ ἄλλωστε εἶναι καὶ de jure καὶ de facto θεσμοποιημένοι φορεῖς ἀλλαγῆς καὶ χάραξης πολιτικῆς γραμμῆς στὶς σύγχρονες κοινωνίες. Μέσα ἀπ' αὐτὰ καὶ τίς δομές τους πρέπει ν' ἀγωνιστεῖ ἡ σύγχρονη γυναικα. Ἦδη οἱ πύλες τους βαθμιαία ἐκπορθοῦνται κάθε μέρα κι' ἀπὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ γυναικῶν. Ἀλλὰ οἱ "gate keepers" (φύλακες τῶν πυλῶν) τους (R. Putnam) κρατοῦν σταθερὰ τὸ ἀνδρικό κατεστημένο. Ἀναμφισβήτητα τὸ ποσοστὸ τῆς γυναικειᾶς ἐκπροσώπησης στήν πολιτικὴ ἡγεσία εἶναι ἀκόμη ἐξαιρετικὰ χαμηλὸ ἰδιαιτέρα στῆ χώρα μας σέ σύγκριση μέ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες. Στόν τομέα αὐτὸ ἡ δρᾶση τῶν μεγάλων γυναικειῶν δημοκρατικῶν ὀργανώσεων φαίνεται νὰ ὑστερεῖ σέ δυναμισμό.

Κριτήριο γιὰ τὴ σύναψη τῶν συμμαχιῶν του τὸ γυναικεῖο κίνημα, πού ἀποτελεῖ στῆ σημερινὴ ἐποχὴ τὴ μεγαλύτερη «ὀμάδα πίεσης», θὰ πρέπει νὰ ἔχει τὰ προγράμματα καὶ τίς δομές τῶν πολιτικῶν κομμάτων. Ἡ ἱστορικὴ πείρα καὶ ἡ δική μας καὶ ἄλλων χωρῶν ἔχει ἀποδείξει ὅτι τὸ γυναικεῖο κίνημα ἀποκομίζει ἐξαιρετικὰ μεγάλα ὠφέλη ἀπὸ κόμματα πούχουν στόχους εὐρείες κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις. Στὶς ἐκλογές τοῦ '81 οἱ διεκδικήσεις τῶν γυναικῶν ἦταν ἰδιαιτέρα τονισμένες στὰ προγράμματα τοῦ ΠΑΣΟΚ καὶ τῶν δύο κομμουνιστικῶν κομμάτων. Ἀλλὰ χαρακτηριστικὴ ἀπόδειξη αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ ριζικὴ μεταβολὴ στοῦ status τῶν γυναικῶν στήν Πορτογαλία μετὰ τὴν πτώση τῆς δικτατορίας μέ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1974. Ὅπως ἀναφέρεται σέ ἄρθρο τῆς International Herald Tribune, τοῦ Μαΐου τοῦ 1982, σήμερα ἡ πολιτικὴ, νομικὴ καὶ οἰκογενειακὴ ἰσότητα τῆς γυναῖκας εἶναι γραμμηνὴ στό σύνταγμα. Ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ ἐργατικούς νόμους, πού ἐγγυῶνται τὴν ἰσότητα στὶς εὐκαιρίες καὶ τίς ἀμοιβές· νόμους πού προστατεύουν τὴ μητρότητα· νόμους πού

ἀπαγορεύουν τήν ἐκμετάλλευση τῆς γυναικείας σεξουαλικότητας καί ἀκόμη νόμους εὐνοϊκοὺς γιά τή γυναίκα σέ περίπτωση διαζυγίου. Ὅπως λέει ἡ Ana Vicente τῆς Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Status τῶν Γυναικῶν, «ἀπό νομική πλευρά ἔγινε κάθε τί πού μπορούσε νά γίνει». Ἀνάλογο παράδειγμα δίνει καί τό σύνταγμα τῆς Ἰσπανίας τοῦ 1978 μετά τήν περίοδο τοῦ Φρανκικοῦ καθεστῶτος. Ἀντίθετα, οἱ δυσχέρειες πού συναντᾷ ἡ υἱοθέτηση τῆς τροποποίησης τοῦ συντάγματος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν γιά τήν ἰσότητα τῶν δύο φύλων (Equal Rights Amendment, γνωστή εὐρύτερα ὡς ERA) καθῶς καί τὰ αἰτήματα τῶν γυναικῶν πάνω στό θέμα τῶν ἀμβλώσεων μέ τή νέα συντηρητική κυβέρνηση τοῦ R. Reagan εἶναι ἐξ ἴσου ἐνδεικτικές.

Θά πρέπει, πάντως, νά γίνει ἕνας διαχωρισμός μεταξύ τοῦ αὐτόνομου γυναικείου κινήματος σάν ὁμάδας πίεσης, πού σέ παγκόσμια κλίμακα ἔχει ἀποδειχτεῖ κύριος παράγοντας γιά τήν προώθηση τῶν γυναικείων διεκδικήσεων καί τῆς συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν μέσα στά κόμματα ὡς ἐκπροσώπων τους. Ἡ ἀλληλεξάρτηση εἶναι ἀναμφισβήτητη. Τό πρῶτο ὅμως μπορεί ν' ἀγκαλιάσει κοινωνικές τάξεις καί στρώματα σ' ὅλο τους τό φάσμα καί πέρα ἀπό τίς ἰδεολογικές διαφοροποιήσεις πού βάζουν πολιτικούς φραγμούς.

★ ★ ★

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στήν ἐπιστημονική ὀρολογία οἱ γυναῖκες ἀποκαλοῦνται «μειονότητα». Ἡ ἀντίφαση μέ τήν πραγματικότητα εἶναι προφανής. Ὁ γυναικεῖος πληθυσμός σ' ὅλες τίς χῶρες ξεπερνᾷ τόν ἀνδρικό. Καί ὅμως ὁ ὅρος «μειονότητα» ἀποδίδει μιά κοινωνική πραγματικότητα, γιατί οἱ γυναῖκες ἔχουν ὅλα ἐκεῖνα τὰ γνωρίσματα, πού ἡ ἐπιστήμη χρησιμοποιεῖ γιά νά προσδιορίσει ὀρισμένες κοινωνικές κατηγορίες. Συνήθως μέ τόν ὄρο «μειονότητα» ὑπονοεῖται κάποια «ὑποδεέστερη», «μειονεκτοῦσα» θέση στήν κοινωνική καί πολιτική ἱεραρχία τῆς δύναμης. Περισσότερο χρησιμοποιεῖται γιά ἐθνικές ὁμάδες σέ σχέση μέ εὐρύτερα κοινωνικά συστήματα (π.χ. οἱ ἐθνικές μειονότητες στίς Η.Π.Α.).

Ὁ προσδιορισμός τῶν γυναικῶν ὡς «μειονότητα», εἶναι κοινωνικός καί γι

αὐτό, παρά τίς ὅποιες δυσκολίες, ὑπόκειται σέ μεταβολή. Ἡ πορεία τοῦ γυναικείου κινήματος δείχνει τόν ἄρρηκτο, σχεδόν, δεσμό του μέ τήν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἀνάπτυξης καί τῶν κοινωνικῶν γενικά μεταβολῶν. Χρονικά συμβαδίζει μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μέσων παραγωγῆς καί τήν τεχνολογία, πού ἀπελευθερώνουν τόν ἄνθρωπο ἀπό τίς δουλειές τοῦ παρελθόντος καί συγχρόνως ἀπορροφῶν καί συνεχῶς μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ στήν παραγωγική διαδικασία. Μέ τὰ δεδομένα αὐτά θά μπορούσε κανεῖς νά διερωτηθεῖ ποῖο εἶναι τό μέλλον τοῦ γυναικείου κινήματος καί ἀκόμα καί ἂν αὐτό ὑπάρχει ἢ ἂν διαφαίνεται σέ χῶρες χαμηλῆς κοινωνικῆς, πολιτιστικῆς καί οικονομικῆς ἀνάπτυξης. Πιστεύω ὅτι οἱ ὑποστηρικτές τῆς θεωρίας τῆς αὐτονομίας τοῦ δικαίου δέν θάβρισκαν μεγαλύτερα ἐπιχειρήματα γιά τίς θέσεις τους ἀπ' αὐτά πού προσφέρει ἡ ἐφαρμογή πλήρους νομικῆς ἰσότητας σέ χῶρες, πού ἡ οικονομική ὑπόδομή δέν εὐνοεῖ αὐτή τή χειραφέτηση. Ἡ ἐφαρμογή πλήρους ἰσότητας δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων στίς σοσιαλιστικές χῶρες, ἔδωσε ἀναμφισβήτητα, μεγάλη ὥθηση στή θέση τῆς γυναίκας, παρά τίς παλινδρομήσεις, πού σημειώθηκαν στήν ὑλοποίησή τους. Οἱ διεθνεῖς διακηρύξεις καί συμβάσεις πάνω στά θέματα ἰσότητας τῶν δύο φύλων εἶναι βασικῆς σημασίας γιά τή θέση τῆς γυναίκας σ' ὅλες τίς χῶρες καί ἰδιαίτερα στίς ὑπανάπτυκτες. Ἡ προσαρμογή τοῦ ἐσωτερικοῦ δικαίου στίς ἀποφάσεις αὐτές θά παίξει ἀποφασιστικό ρόλο στήν ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος. Ἀξίζει στό σημεῖο αὐτό ν' ἀναφερθεῖ ἡ ὑπερψήφιση στήν Ε.Ο.Κ. τοῦ νέου τριετοῦς (1982-1985) προγράμματος Κοινωνικῆς Δράσης γιά τήν προώθηση τῆς ἰσότητας τῶν εὐκαιριῶν γιά τίς γυναῖκες καί ἀκόμη τό κοινό μέτωπο πού συγκρότησαν οἱ εὐρωβουλευτινές ὅλων τῶν χωρῶν ἀνεξάρτητα τῆς πολιτικῆς τους ἑνταξης, ἀλλά καί ὁ δυναμισμός καί ἡ ἀποφασιστικότητα στήν προβολή καί διεκδίκηση τῶν γυναικείων αἰτημάτων καί τήν ἐφαρμογή ἀπό τά κράτη μέλη τῶν ἀποφάσεων πού πάρθηκαν.

Οἱ χῶρες τῆς Νότιας Εὐρώπης, πλὴν τῆς Ἰταλίας, πού ξεχωρίζει σέ βαθμό πολιτικῆς καί οικονομικῆς ἀνάπτυξης, ἀντιμετωπίζουν τὰ ἴδια προβλήματα. Τά κοινωνικά χάσματα, ἡ πολιτική ἀστάθεια

σέ μακρές περιόδους αὐταρχικῶν καθεστώτων, ἡ χαμηλή καί ἄνιση χωρική ἀνάπτυξη, ἡ πατριαρχική κοινωνία καί ὁ οικογενειακός πολιτισμός εἶναι φραγμοί, πού μέ ἐξαιρετική δυσχέρεια μποροῦν νά ξεπεραστοῦν γιά νά ἐπιτευχθεῖ ἡ χειραφέτηση τῆς γυναίκας. Ἀναμφισβήτητα στήν περίπτωση τῆς Τουρκίας ὁ ρόλος τῆς παράδοσης καί τῆς θρησκείας κάνουν τοὺς φραγμούς αὐτοὺς σχεδόν ἀνεπέρβλητους. Ποῖο λοιπόν μπορεί νά εἶναι τό μέλλον καί ἀκόμα, ποιοί οἱ φορεῖς τῆς ἀλλαγῆς; Εἶναι δύσκολη μιά γενική ἀπάντηση. Τό βάρος ἀσφαλῶς πέφτει στίς πολιτικές δυνάμεις καί εἰδικότερα ἐκείνες πού στρέφονται ἐναντίον κάθε κατεστημένου, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ ἀνδρικοῦ, καί κάθε συντηρητισμοῦ καί εὐαγγελίζονται εὐρείες κοινωνικές μεταβολές καί ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο. Συγχρόνως ὅμως καί στήν ἡγεσία τοῦ γυναικείου κινήματος. Ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς γυναίκας στίς δυνάμεις της καί τό ξεπέραςμα τοῦ ἀνδρικοῦ συμβόλου στήν κορυφή τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, τό ξεπέραςμα τῆς πίστης στόν ἄνδρα-προστάτη μπορεί νά κερδηθεῖ μόνο μέ σκληροὺς ἀγῶνες ὅλων τῶν γυναικῶν. Βάση γιά τή χειραφέτηση τῆς γυναίκας εἶναι ἡ ἀνύψωση τοῦ πνευματικοῦ της ἐπιπέδου καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς της πού γίνεται μέ τήν ἐκπαίδευση. Ἐκπαίδευση ὅμως, πού ἀφυπνίζει, προβληματίζει καί ὄχι ἐκείνη πού ὑπηρετεῖ τόν συντηρητισμό. Στόν τομέα αὐτόν ἡ ἴδρυση στήν Ἑλλάδα τοῦ Κέντρου Τεκμηρίωσης καί Μελετῶν πού ἐγκαίνιασε στίς 20 Μαΐου φέτος ὁ Σύνδεσμος γιά τὰ Δικαιώματα τῆς Γυναίκας εἶναι ἕνα οὐσιαστικό βῆμα γιά τήν ἐπιστημονική μελέτη τῶν προβλημάτων τῆς ἰσότητας τῶν δύο φύλων.

Ἡ πίστη στό ἰδανικό «ἐλευθερία, ἰσότητα, ἀδελφσύνη καί δικαίωμα διαφορεῖν» μπορεί νά ὀδηγήσει τό δίκαιο ἀγῶνα τῆς γυναίκας γιά πλήρη πολιτική καί κοινωνική ἰσότητα σταθερά καί χωρίς ἀκρότητες στοὺς ἀνταγωνισμούς μεταξύ ἀνδρῶν καί γυναικῶν. Κάθε ἀπώλεια τῆς «γυναικότητας» ἢ τοῦ «ἀνδρισμοῦ» σάν ξεχωριστῶν βιοκοινωνικῶν ἀξιών θά ἦταν ὀλέθρια ὄχι μόνο γιά τίς ἀτομικές σχέσεις τῶν δύο φύλων, ἀλλά καί γιά τήν κοινωνική εἰρήνη καί πρόοδο.